

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы Отечественная история History of the Homeland

**Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2025. № 28 (1)**

РЕДАКЦИЯ

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Редакциялық алқа

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Абдырахманов Толобек Әбілұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Қырғыз Республикасы, Бішкек)

Апендиев Тимур Әкімханұлы – PhD докторы, доцент, жетекші ғылыми қызметкер, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Горшенина Светлана Михайловна – PhD, тарих ғылымдарының кандидаты; CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/ Sorbonne университетінің зерттеу бөлімінің директоры (Франция, Париж)

Исмағұлов Оразақ Исмағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің физикалық антропология зертханасының меңгерушісі (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Шиндзю Като – PhD (археология бойынша), Нарадағы мәдени құндылықтардың ұлттық ғылыми-зерттеу институты (Жапония, Нара)

Бирсель Каракоч – Уппсала университетінің түркі тілдерінің профессоры (Швеция, Уппсала қ.)

Мионг Сун-ок – антропология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (Корея, Сеул)

Қозыбаева Махаббат Маликовна – PhD доктор; Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Моррисон Александр – PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Ұлыбритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – археология ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс университетінің «Биоархеология» ғылыми орталығының жетекшісі (Литва, Вильнюс)

Муминов Әшірбек Құрбанұлы – тарих ғылымдарының докторы, арабтанушы, профессор; ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Түркия, Стамбул)

Нұрсан Әлімбай – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Отеева Гүлфира Елубайқызы – тарих ғылымдарының докторы, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры (Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.)

Оутрам Алан – археология ғылымдарының докторы, Эксетер университетінің археология және тарих кафедрасының профессоры (Ұлыбритания, Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна – Солтүстіктің байырғы халықтарының мәселелері және гуманитарлық зерттеулер институтының этнологиялық зерттеулер орталығының жетекшісі (АН СР(Ы) ХР) (Ресей Федерациясы, Якутск қ.)

Рюосуке Оно – Васеда университетінің тереңдетілген гуманитарлық зерттеулер орталығының доценті (Жапония, Токио)

Сәбитов Жақсылық Мұратұлы – Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институтының директоры, PhD доктор (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Томохико Уяма – PhD докторы, Хоккайдо университетінің славян және еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония, Саппоро)

Финке Питер – PhD докторы, Цюрих университетінің Макс Планк институтының профессоры (Швейцария, Цюрих)

Шотанова Ғалия Айтжанқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Жауапты редактор

Абдулина Ақсұңқар Тұрсынқызы

Жауапты хатшы және редактор

Мырзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нұрлыбек Айдарбекұлы

Көбеев Рүстем Джаулыбайұлы

Техникалық көмек

Қонырбеков Медет Жаугаиштыұлы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

РЕДАКЦИЯ**Главный редактор**

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Члены редакционной коллегии

Абиля Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор (Республика Казахстан, г. Астана)

Абдырахманов Толобек Абилович – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР (Кыргызская Республика, г. Бишкек)

Апендиев Тимур Акимханович – PhD, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Горшенина Светлана Михайловна – доктор PhD, кандидат исторических наук; директор по исследованиям CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Университет Сорбонны (Франция, г. Париж)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана)

Като Синдзи (Shinji Kato) – PhD (в области археологии), Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей в Наре (Япония, г. Нара)

Бирсель Каракоч, профессор турецких языков, Уппсальский университет (Швеция, г. Уппсала)

Мионг Сун-ок – доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, г. Сеул)

Козыбаева Махаббат Маликовна – доктор PhD; ведущий научный сотрудник Института культуры и духовного развития «Алаш» Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана)

Моррисон Александр – PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, (Литва, г. Вильнюс)

Муминов Аширбек Курбанович – доктор исторических наук, арабист, профессор; консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул)

Нурсан Алимбай – кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Отеева Гульфира Елубаевна – доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А.Х. Маргулана (Республика Казахстан, г. Павлодар)

Оутрам Алан – доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории университета Эксетере (Великобритания, г. Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна, руководитель Центра этнологических исследований Института гуманитарных исследований и проблем малочисленных народов Севера (ИГИ АН РС(Я)) (Российская Федерация, г. Якутск)

Рюосуке Оно – доцент, Центр перспективных гуманитарных исследований, Университет Васеда (Япония, г. Токио)

Сабитов Жаксылык Муратович – директор Научного института изучения Улуса Джучи, доктор PhD (Республика Казахстан, г. Астана)

Томохико Уяма – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований университета Хоккайдо (Япония, г. Саппоро)

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, г. Цюрих)

Шотанова Галия Айтжановна – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Ответственный редактор

Абдулина Аксункар Турсуновна

Ответственный секретарь и редактор

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Научные редакторы:

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нурлыбек Айдарбекович

Кубеев Рустем Джаулыбайұлы

Техническое сопровождение

Коньырбеков Медет Жаугаиштыевич

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Саня Жуматаевна

EDITORIAL TEAM**Editor-in-Chief**

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, general Director of Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editorial board members

- Abil Erkin Amanzholovich* – Doctor of Historical Sciences, Professor (Republic of Kazakhstan, Astana)
Abdyrakhmanov Tolobek Abilovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic (Kyrgyz Republic, Bishkek)
Apendiev Timur Akimkhanovich – PhD, associate professor, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Gorshenina Svetlana Mikhailovna – PhD, Candidate of Historical Sciences; Research Director of CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Sorbonne University (France, Paris)
Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Laboratory of Physical Anthropology of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana)
Shinji Kato – PhD (Archaeology), Nara National Research Institute for Cultural Properties (Japan, Nara)
Birsel Karakoch – Professor of Turkic Languages, Uppsala University (Sweden, Uppsala)
Myong Soon-ok – PhD (Anthropology), Associate Professor (Seoul, Korea)
Kozybaeva Makhabbat Malikovna – PhD; Leading Researcher, Institute of Culture and Spiritual Development «Alash» of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Republic of Kazakhstan, Astana)
Morrison Alexander – PhD, Professor, New College, Oxford (United Kingdom, Oxford)
Motuzaitė-Matuzevichute Gidrė – Doctor of Archaeology, Professor, Head of the Scientific Center «Bioarchaeology» of Vilnius University, (Lithuania, Vilnius)
Muminov Ashirbek Kurbanovich – Doctor of Historical Sciences, Arabist, Professor; Consultant to the Director General for Organizational Activities of the OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul)
Nursan Alimbay – Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Otepova Gulmira Elubayevna – Doctor of Historical Sciences, Professor at the A. Margulan Pavlodar Pedagogical University (Republic of Kazakhstan, Pavlodar)
Outram Alan – Doctor of Archaeological Sciences, Professor of the Department of Archaeology and History, University of Exeter (Great Britain, Exeter)
Romanova Ekaterina Nazarovna – Head of the Center for Ethnological Research, Institute for Humanitarian Research and Problems of Indigenous Peoples of the North (IHR RAS (Yakutia)) (Russian Federation, Yakutsk)
Ryuosuke Ono – Associate Professor, Center for Advanced Humanitarian Studies, Waseda University (Japan, Tokyo)
Sabitov Zhaksylyk Muratovich – Director of the Scientific Institute for the Study of the Ulus of Jochi, PhD (Republic of Kazakhstan, Astana)
Tomohiko Uyama – PhD, Professor, Center for Slavic-Eurasian Studies, Hokkaido University (Japan, Sapporo)
Finke Peter – PhD, Professor, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland, Zurich)
Shotanova Galiya Aitzhanovna – Candidate of historical sciences, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editor-in-Chief

Abdulina Aksunkar Tursunovna

Responsible Secretary and Editor

Murzakhodjaev Kuanysh Madievich

Scientific Editors:

Kasymova Didar Beysengalieva
Chernienko Denis Arkadyevich
Dosymbetov Nurlybek Aidarbekovich
Kubeev Rustem Dzhaubayuly

Technical support

Konyrbekov Medet Zhaugashtievich
Zikirbaeva Venera Serikovna
Kopeeva Saniya Zhumataevna

Published in the Kazakhstan
Otan tarikh
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2025. Vol. 28. Is. 1. Pp. 29–40
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.20

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2025_28_1_29-40

КЕҢЕСТІК КЕЗЕҢДЕГІ АШАРШЫЛЫҚ – ҚАЗАҚ ТАРИХЫНДАҒЫ ЕҢ АУЫР ТРАГЕДИЯ

Сайын Молдағалиұлы Борбасов¹, Қуаныш Мәдиұлы Мурзаходжаев², Жомарт Жеңісұлы Жеңіс³

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Шевченко көш. 28, Алматы, Қазақстан)

Бас ғылыми қызметкер, с.ғ.д., профессор

<https://orcid.org/0000-0002-3105-3696>. E-mail: Borbasov54@mail.ru

²Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Шевченко көш. 28, Алматы, Қазақстан)

Ғылыми қызметкер, магистр

<https://orcid.org/0000-0002-7223-2439>. E-mail: kuka_ist@mail.ru

³Ш.Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты (Шевченко, 28, 050010, Алматы, Қазақстан)

тарих ғылымдарының кандидаты, жетекші ғылыми қызметкер

<https://orcid.org/0000-0001-7556-6939> E-mail: zhozhengis@gmail.com

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Борбасов С.М., Мурзаходжаев Қ.М., Жеңіс Ж.Ж., 2025

Аңдатпа. *Kіріспе.* Кеңестік биліктің социализм құру экспериментіндегі өрескел қателіктер, халыққа күш көрсету саясаты табиғат факторларымен ұласып, Қазақстанда бірнеше мәрте қайталанған ашаршылық зұлматына әкелді. *Мақсаты мен міндеттері.* Мақалада қазақ жерінде XX ғасырдың 1-жартысында орын алған үш ірі ашаршылықтың тарихы, ауқымы мен салдары талданған. Қарапайым халықтың басына түскен қасіретті жылдардың шындығы әлі күнге шейін ашылмай, қзінің нақты бағасын алмаған жайы бар. Авторлар осы тақырып аясында зерттеушілердің жариялаған еңбектеріне талдау жасап, әсіресе соңғы жылдары ғылыми айналымға түскен архив құжаттарына баса назар аударған. *Нәтижелер.* Ашаршылықтың әлеуметтік-экономикалық, психологиялық, демографиялық салдарлары бүгінгі күнге дейін созылып отыр. Сондықтан ашаршылық тақырыбы тарих ғылымының ерекше назарында. *Қорытынды.* Коммунистік идеология салтанат құрған Кеңес Одағы кезеңінде ашаршылық тақырыбы жабық болды. Компартия өз қателіктерін еш уақытта ашық айтып, мойындаған емес. Қазақстанда ашаршылықтан миллиондаған халықтың қырылуын айту кеңестік жүйенің зұлымдығын әлемдік қауымдастықтың алдына әшкерелеп берген болар еді. Империяның отаршылық ниетінің көрсеткіші болар еді.

Түйін сөздер: Социалистік эксперименттер, ашаршылық, күштеп жаңарту, отаршыл империя, табиғат факторы, этностың қорғану механизмі, ұжымдастыру, салықтар, асыра сілтеу, көмек комиссиясы.

Дәйексөз үшін: Борбасов С.М., Мурзаходжаев Қ.М., Жеңіс Ж.Ж. Кеңестік кезеңдегі ашаршылық – қазақ тарихындағы ең ауыр трагедия // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 1. 41-51-бб. (қаз.). DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_1_29-40

Алғыс. Мақала IRN: AR196780056 «Қазақстандағы 1931-1933 жылдардағы жаппай ашаршылық куәгерлері мен олардың ұрпақтарының естеліктер топтамасын дайындау және басып шығару» жобасы аясында жарияланып отыр.

ГОЛОД В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД - САМАЯ СТРАШНАЯ ТРАГЕДИЯ В КАЗАХСКОЙ ИСТОРИИ

Сайын Молдағалиевич Борбасов¹, Қуаныш Мадиевич Мурзаходжаев², Жомарт Женисулы Женис³

¹ Институт Истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Шевченко, 28. г. Алматы, Казахстан)
Главный научный сотрудник, д.полит.н., профессор
<https://orcid.org/0000-0002-3105-3696>. E-mail: Borbasov54@mail.ru

² Институт Истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Шевченко, 28. г. Алматы, Казахстан)
Научный сотрудник, магистр
<https://orcid.org/0000-0002-7223-2439>. E-mail: kuka_ist@mail.ru

³ Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (ул. Шевченко, 28, 050010, г. Алматы, Казахстан)
кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник
<https://orcid.org/0000-0001-7556-6939> E-mail: zhozhengis@gmail.com

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2025

© Борбасов С.М., Мурзаходжаев Қ.М., 2025

Аннотация. *Введение.* Грубые ошибки советской власти в эксперименте по построению социализма, политика насилия над народом и природные факторы привели к неоднократному страшному голоду населения в Казахстане. *Цель и задачи.* В статье проанализирована история, масштабы и последствия трех крупных голода, произошедших на казахской земле в 1-й половине XX века. Историческая правда страшных рецидивов голода, обрушившихся на простых людей, до сих пор не раскрыта и не получила своей реальной оценки. Авторы провели анализ опубликованных исследователями работ в рамках данной темы, уделяя особое внимание архивным документам, которые в последние годы вошли в научный оборот. *Результаты.* Социально-экономические, психологические, демографические последствия голода ощущаются и по сей день. Поэтому тема голода находится в центре внимания исторической науки. *Заключение.* В период Советского Союза, когда торжествовала коммунистическая идеология, тема голода была закрыта. Компартия ни разу открыто не признавала своих ошибок. Научные исследования, дающие объективные оценки масштаба и последствия голода в Казахстане, от которого погибли миллионы человек, разоблачили бы зло советской системы перед мировым сообществом, став показателем колониальных намерений империи.

Ключевые слова: социалистические эксперименты, голод, насильственное обновление, колониальная империя, фактор природы, механизм защиты этноса, коллективизация, налоги, преувеличение, комиссия по оказанию помощи.

Для цитирования: Борбасов С.М., Мурзаходжаев Қ.М., Женис Ж.Ж. Голод в советский период – самая страшная трагедия в казахской истории // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 1. С. 29-40. (на каз.). DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_1_29-40

Благодарность. Статья опубликована в рамках проекта IRN: AR196780056 «Подготовка и издание серии воспоминаний очевидцев массового голода 1931–1933 гг. в Казахстане и их потомков».

FAMINE DURING THE SOVIET PERIOD – THE WORST TRAGEDY IN KAZAKH HISTORY

Borbasov Sayin Moldagalievich¹, Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich², Zhomart Zhenisuly Zhenis³

¹Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (28, Shevchenko Str. Almaty, Kazakhstan)
Chief Researcher, Doctor of Political Sciences, Professor
<https://orcid.org/0000-0002-3105-3696>. E-mail: Borbasov54@mail.ru

²Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (28, Shevchenko Str. Almaty, Kazakhstan)
Researcher, Master's in History
<https://orcid.org/0000-0002-7223-2439>. E-mail: kuka_ist@mail.ru

³Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Shevchenko Str., 28, 050010, Almaty, Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences, Leading researcher
<https://orcid.org/0000-0001-7556-6939> E-mail: zhozhengis@gmail.com

© Valikhanov IHE, 2025

© Borbasov S.M., Murzakhodzhayev K.M., Zhenis Zh.Zh., 2025

Abstract. *Introduction.* The gross mistakes of the Soviet government in the experiment of building socialism, the policy of violence against the people and natural factors led to repeated terrible famine of the population in Kazakhstan. *Goals and objectives.* The article analyzes the history, scale and consequences of three major famines that occurred on Kazakh steppe in the 1st half of the XX century. The historical truth of the terrible famines that struck ordinary people has not yet been revealed and has not received its real assessment. The authors conducted an analysis of the works published by researchers on this topic, paying special attention to archival documents that have entered scientific circulation in recent years. *Results.* The socio-economic, psychological, and demographic consequences of hunger are still being felt today. Therefore, the topic of hunger is in the center of attention of historical science. *Conclusion.* During the Soviet Union, when communist ideology prevailed, the topic of hunger was closed. The Communist Party has never openly admitted its mistakes. Scientific studies providing objective assessments of the scale and consequences of famine in Kazakhstan, which killed millions of people, would expose the evil of the Soviet system to the world community, becoming an indicator of the empire's colonial intentions.

Keywords: socialist experiments, famine, forced renewal, colonial empire, natural factor, mechanism of ethnic protection, collectivization, taxes, exaggeration, relief commission.

For citation: Borbasov S.M., Murzakhodzhayev K.M., Zhenis Zh.Zh. Famine during the soviet period – is the worst tragedy in kazakh history // Otan tarihy. 2025. Vol. 28. № 1. Pp. 29-40. (In Kaz.). DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_1_29-40

Gratitudes. This article was published as part of the project IRN: AR196780056 "Preparation and publication of a series of memoirs of eyewitnesses of the 1931-1933 mass famine in Kazakhstan and their descendants".

Кіріспе. Ашаршылық қазақ этносының тарихи кеңістікте сақталуына зор қауіп әкелген құбылыс болды. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін бұрын «ақтаңдақ» болып келген ашаршылықты жан-жақты зерттеуге мүмкіндік туды. Кеңестік жүйедегі тыйым салу, құпия жасаудың алынуы ашаршылыққа қатысты тарихи шындықты ашық көрсетуге жағдай жасады. Архивтік документтерге куәгерлер естеліктеріне т.б. құжаттарға негізделген жаңа зерттеулер шықты. Көптеген публицистикалық материалдар жарық көрді. Жаңа ақпарат ашаршылық тақырыбының шынайы тарихи картинасын жасауға кірісті.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев 2021 жылы жарияланған «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласында ашаршылық тақырыбына ерекше маңыз берді. «Бостандық бізге оңайлықпен келген жоқ. Ата-бабаларымыз азаттық жолында арпалысты. Талай зұлмат замандар мен нәубеттерді бастан өткерді. Осының бәрі халықтың есінде сақталып, ұрпақтан-

ұрпаққа берілуі тиіс», - деп жазды. Президент «1921-1922 жылдардағы аштықтан бері 100 жыл өтті. Зұлматтар кесірінен миллиондаған қазақ қазаға ұшырап, жан сауғалап босқын болып кетпесе, халқымыздың саны қазіргіден әлденеше есе көп болар еді», - деп өкінішін білдіреді. Мақалада Президент «ғалымдар арасында ашаршылық құрбандарының нақты саны туралы ортақ пайым жоқ. Сондықтан барлық құжаттарды мұқият зерделеп, күрделі мәселеге жауапкершілікпен, таза ғылыми ұстаныммен баға беру керек», - деп ел тарихшыларының міндеттерін нақтылайды (Тоқаев, 2021:2).

Қазақ халқының ересек ұрпағы, зиялы қауымы Кеңес Одағы кезінде болған ашаршылықтар туралы білді. Алапат зұлмат салдары елдің тарихи жадында сақталып, жас ұрпаққа жеткізілді. Көркем әдебиетте, поэзияда арақидік мәселелер көтерілді, жазылды. Өкінішке орай кәсіпқой тарихшыларға ашаршылық тақырыбын кешенді зерттеуге коммунистік билік мүмкіндік бермеді. Тақырып құлыпталып, құпия мәселе ретінде қалдырылды.

Қазақстанның белгелі ақыны Жұбан Молдағалиев «Мың өліп, мың тірілген қазақ», - деп бекер күңірінген жоқ. Қазақ этносы өзінің ұлттық территориясын, шаруашылығын, болмысы мен тілін сақтау жолында перманентті күрес жүргізумен өмір кешті. Батыс пен Шығыстағы басым державалар қазақ халқын мемлекеттігінен айырып, жоқ қылып жіберудің айла-шарғыларын жасап бақты. Көшпенді Жоңғар империясымен екі ғасыр тайталас күрес жүрді. Қытай мен Ресей екі хандықты аямай қырқыстырып, Еуразияның ұлан-ғайыр жерін басып алуды мақсат тұтты. Ол мақсаттарына қол да жеткізді. XVIII ғасырдың басында жоңғар шапқыншылығынан қазақ халқы «ақтабан шұбырынды» трагедиясына ұшырап, 1 млн.адамынан айрылды. Бұл оқиға қазақ халқының алғашқы аса ауыр демографиялық трагедиясы болды. Алайда осы жағдай екі көшпелі империялардың соғысуы нәтижесінде орын алғаны ақиқат. Қазақ халқының тәуелсіз мемлекеті болды. Халық соның басшылығымен Жоңғар хандығын XVIII ғасырдың ортасына таман жеңуге қол жеткізе алды. XX ғасырда қазақ тоталитарлық кеңестік жүйенің саяси эксперименттерінің құрбаны болды.

Қазақ халқы ешбір соғыссыз өз тарихындағы теңдесі жоқ демографиялық трагедияны XX ғасырда КСРО құрамында болғанда бірнеше мәрте басынан кешірді. Ол 1917-1933 жылдары үш рет қайталанған ашаршылық зұлматы болатын. Кеңестік тарихнамада Қазақстанда болған ашаршылықтар жайында айтылмады. Мысалы 1977 жылы жарық көрген «Қазақ ССР тарихы» 5 томдығында «социалистік ауыл шаруашылығын нығайту жолында Қазақстанның көшпелі және жартылай көшпелі аудандарында ұжымдастыруды және отырықшылықты жүргізу барысындағы асыра сілтеулер мен қателіктерді жою шаралары қабылданды. Алайда олар баяу, мардымсыз іске асырылды. Қалыптасқан жағдайға сәйкес, 1933 жылдың ақпанында Казкрайком пленумы республиканың партия ұйымының басшылығын жаңартты. БКП(б) Казкрайкомының бірінші хатшысы болып Л.И. Мирзоян сайланып, бұл қызметтен Ф.И. Голощекин босатылды. Крайкомның секретариаты мен бюросы да жаңартылды», - деп қана жазылды (История Казахской ССР, 1977:510).

Бұл бағаны Кеңес Одағын билеген КОКП-ның идеологтарының Қазақстан тарихын өрескел бұрмалауы деп есептеу дұрыс. 1925 жылы Қазақ өлкесін басқаруға келген Ф.Голощекиннің «Кіші Октябрь» революциясын Қазақстанда жасауының ауыр салдарларынан ондаған миллион мал қырылып, оның соңы адам айтқысыз ашаршылыққа ұласқанын кеңестік тарих айтқысы келмеді. Миллиондап қырылған қазақ социализмнің салтанат құруының қасында сөз етуге тұрмайтын құбылыс ретінде қабылданды. Тарихи шындық социализм идеясымен үндескен жоқ. Жазықсыз қырылған халық трагедиясы ұлттың санасы мен генофондында сақталды.

Талқылау. Ашаршылықтың Қазақстанға әкелген аса ауыр демографиялық салдарлары жайында белгілі ғалымдар М.Тәтімов пен Т.Омарбеков 1998 жылы жарық көрген «Қазақстан. Ұлттық энциклопедияда» өздерінің нақты, тұжырымды пікірлерін айтады. Олар Қазақстандағы жерге орналастыру экспедициясын басқарған профессор С.П. Швецовтың мәліметтері бойынша 1921 жылғы ашаршылықта ел халқының 30 % дейін азайғанын айтады. Кейбір елді мекендерде нәубет халықтың 100 %-ын қамтып, олар жолдарда босып, біразы ауылдарында қырылған. 1920-1922 жылдарда Батыс Қазақстанда шаруалар иеліктері 23,8 % қысқарған. Ғалымдар 1926, 1937, 1939 жылдардағы санақтар материалдарын салыстырмалы талдай келе, Қазақстанның ауыл халқы 1930 жылдың 1 маусымынан 1933 жылдың 1 маусымына дейін 3 млн. 379,5 мың адамға кеміп кеткен, - деп есептейді. Бұл саннан 1 млн. болған босқындарды алып тастасақ, ашаршылық құрбандарының 2 млн. 200 мың адамнан асып түскен, - деген пікірлерін білдіреді. Яғни сол кездегі «Қазақстандағы қазақтардың 48 % қырылып, елде олардың үштен бірі ғана қалды, - деген 1992 жылы осы мәселені арнайы зерттеген ҚР Жоғарғы Кеңесі Төралқасы комиссиясының қорытындыларын мысалға келтіреді. Ашаршылықта негізінен балалар мен әйелдер қырылғандықтан, оның демографиялық

салдарлары тіптен ауыр болды», – деп жазады М. Тәтімов пен Т. Омарбеков (Қазақстан. Ұлттық энциклопедия, 1998:582).

Соңғы жылдарда тарихшылар жинақтаған архив материалдары Қазақстандағы ашаршылықтың адамзат тарихындағы ең ауыр қырғын екендігін дәлелдей түсуде. Қазақ этногенезін зерттеуші, тарихшы М.Б. Ақынжанов та 1971 жылы студенттерге шамамен 2,2-2,5 млн. қазақ халқы өкілдері қырылды деген пікірін айтқан. Мақала авторы Ақынжановтың лекциясын тыңдаған еді.

Зерттеу нәтижелері. 1991 жылдан бері қарай Қазақстанның тарих ғылымы мыңдаған жаңа құжаттармен толықты. «Мәдени мұра», «Қазақстан тарих толқынында» бағдарламаларын игеру ірі көлемді жаңа тарихи деректерді ғылыми айналымға енгізді. Осы жаңа нарративті 2010 жылы басылған «Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін)». 5 томдық ғылыми басылымнан көреміз. Бес томдықтың 4-томында елде болған 1921-1923 жылдардағы және 1931-1933 жылдардағы аштыққа жеке тараушалар арналады. Тәуелсіз Қазақстанда жарық көрген бес томдықта 1921-1922 жылдары ашаршылық болды делінген. Алайда соңғы ашылған деректерде ашаршылық 1923 жылы да жалғасқаны көрсетіледі. Осы еңбекте 1922 жылы республикада 4781268 адам болса, солардың 2832000 ашаршылыққа ұшыраған. 1921 жылғы 1 желтоқсанда 128 мың бала аштыққа ұшыраса, 1923 жылы 1 наурызда 408 мың бала аш болды. Халықтың жалпы санының 50,3 % – қазақтар, 31,2 % – орыстар, 14,4 % – украиндықтар құраған, – деген мәліметтерді ҚазОАК-нің Төрағасы С. Мендешев ҚазОАК III сессиясындағы баяндамасында айтады (Қазақстан тарихы, 2010:186). Аштық негізінен Орынбор, Қостанай, Орал, Ақтөбе, Бөкей губернияларында болған. Аштықтың себебі ұзаққа созылған қуаңшылық кесірінен егіс алқаптарының күйіп кетуі, жем-шөпсіз малдың қырылуы. Аштықпен қоса түрлі індет аурулары өршіді. Оған қосымша қатаң жүргізілген «әскери коммунизм» саясаты шаруалардың барлық азық-түлігін күшпен сыпырып алуы. Табиғат апаты мен билік зорлығы нәтижесінде аса көп адам қырылды. Бұл еңбекте 1921-1922 жылдары Қазақстандағы аштықтан қанша адам құрбан болғаны туралы нақты деректер айтылмайды. Тек 4,8 млн. Қазақстан халқының 2,8 млн. аштыққа ұшырады, – деп қана көрсетіледі. Ашаршылықтың себептері талданып, жергілікті биліктің көмек ұйымдастыру шаралары баяндалады.

Осы көптомдықта соңғы жиналған жаңа архивтік құжаттар негізінде 1932-1933 жылғы голощекиндік биліктің күштеу саясаты салдарынан болған аштық құрбандарының сандары көрсетіледі. Авторлар бұл мәліметтердің әлі де толық еместігіне назар аударады. Қазақстандағы жаппай ашаршылықтың 1931 жылы басталғаны белгілі. Бірақ та 2010 жылы шыққан көптомдықта ашаршылық 1932-1933 жылдарды қамтыды делінген. Соңғы деректер мен құжаттар ашаршылықтың 1931-1933 жылдарда болғандығын айғақтайды. Ашаршылық құрбандары 1926 жылғы 17 желтоқсанда және 1939 жылы 15 қаңтарда өткізілген халық сынақтарының мәліметтеріне сәйкес салыстырмалы көрсетіледі. Қазақ АКСР 1926 жылы 3 млн. 628 мың тұрғылықты халық мекендеген. 12 жыл өткеннен кейін 1939 жылы санаққа 1 млн. 321 мың ғана қазақ есепке алынған. Демек, тұрғылықты қазақ халқының саны 36,7 %-ке азайып кеткені тіркелген (Қазақстан тарихы, 2010:271-272).

Ресми халық санағының деректерінде 1926-1939 жылдар аралығында халық санының 2,3 млн. адамға азайып кеткені көрсетіледі. Кеңестік большевиктік билік елде орын алған ашаршылықтың демографиялық және экономикалық салдарларын азайтып көрсетуге, тіптен жасырын сақтауға мүдделі болғандығы ақиқат. Себебі, көшпелі экстенсивті мал шаруашылығымен айналысып отырған қазақ халқының дәстүрлі шаруашылығын күштеп күйрету саясатының аштыққа негізгі триггер болғандығы ақиқат еді. «Асыра сілтеу болмасын, аша тұяқ қалмасын», – деген ұранның өзінде ақылға сымайтын қайшылық тұрды. Қазақ шаруалары мен байларының барлық малы тартып алынды. Бірақ бұл асыра сілтеу емес. Қазақ малсыз, күйсіз болып қырыла берсін деген нарратив басымдық алды. Осындай ұстанымды көрген кейбір зерттеушілердің большевиктік партия қазаққа қарсы геноцидтік саясат жүргізді деп айтулары бекер емес. Кеңестік тарих ғылымы қазақ этносының тоталитарлық-әміршіл жүйе саясатынан аса ауыр демографиялық дағдарысқа ұшыраған әлемдік қауымдастықтан жасырып келді. Қазақ тарихы фальсификацияланды. Тарихи шындық, отаршыл империя саясатының ауыр салдарлары туралы 1991 жылы Қазақстан тәуелсіз мемлекетке айналған соң ғана айтыла бастады. Қазақ публицистикасы отаршылдықты қазақ этносына жасалынған геноцидтік саясат деп бағаласа, кәсіпқой тарихшылар КОКП қазақ халқына қарсы арнайы геноцид ұйымдастыру мақсатын ұстанбағанымен большевиктер партиясының күштеп модернизациялау саясаты қазақ халқын ауыр ашаршылыққа алып келді деген пікірде.

Ашаршылықта қырылған халықтың дәл санын деп басып айту қиын. Тарихшылар мен демографтар түрлі ақпарат айтады. Академик Б. Төлепбаев пен В. Осипов аштықтан 1,1 млн. қазақтар

және 250 мыңдай өзге ұлт өкілдері өлді деп есептейді. Академик М. Қозыбаев 2,1 млн. адам опат болды. Олардың 1 млн. 750 мыңы қазақтар, 350 мыңдайы басқа ұлттар өкілдері деген мәлімет береді. Тарихшы демографтар М. Асылбеков пен Ә. Ғали осы пікірмен келіседі. Демограф М. Тәтімов 2,1-2,3 млн. адам шығын болды десе. Бұл пікірді белгілі тарихшы Т. Омарбеков қолдайды. Жазушылар Б. Нұржекеев пен С. Елубаевтар 2 млн. мен 3 млн. арасында қазақтар опат болды деп есептейді. Түрлі мәліметтерді салыстыра келе этнодемограф С. Айымбетов құрбан болған қазақтар 2,5 млн. жетті деп есептейді (Қазақстан тарихы. Энциклопедия, 2019:254-260).

Қазақстан тарихының көптомдықтарында, энциклопедиялар мен тарихи зерттеулерде кеңестік кезеңде болған 1917-1918, 1921-1923, 1931-1933 жылдардағы ашаршылықтар жөнінде әртүрлі мәліметтер берілетініне көз жеткізілді. Соңғы жылдары ашаршылық тақырыбы Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғалымдары, академик З.Қабылдиновтың жетекшілігімен белсенді зерттелінуде. Республика Парламенті басшысы М.Әшімбаев пен депутат Б.Әбдіғалиұлы жетекшілігімен 2021 жылы айналымға «Ашаршылық. Голод. 1928-1934. Документальная хроника» құжаттар жинағы енгізілді. ҚР Орталық архиві директоры С. Шілдебайдың басшылығымен 2021 жылы «Қазақстандағы ашаршылық. Голод в Казахстане. 1921-1923: Сборник документов и материалов» 2 томдық құжаттар жинағы жарық көрді. Сонымен қатар 2023 жылы Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғалымдары «XX ғасырдың 20 жылдарының басындағы Қазақстандағы ашаршылық және оның салдары» атты құжаттар жинағын жариялады. Аталған жаңа құжаттар жинақтарының негізгі ерекшелігі – бұрын жарық көрмеген жүздеген жаңа архив материалдары ғылыми айналымға енді. 2020 жылдан бері «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» Қ.К.Тоқаевтың жарлығынан кейін ондаған мың құжаттар құпиясыздандырылды. Қазір солар сарапталып, реттеліп, құжаттар жинақтарына енгізілуде. Ұзақ мерзімде жүргізілетін осы архивтік жұмыстар ашаршылық мәселесіне қатысты көптеген тың деректерді ғылыми айналымға енгізетіні даусыз. Маңызды мемлекеттік шараның ойдағыдай іске асырылуы Қазақстанның тарих ғылымының дамуына елеулі ықпал жасауда. Жүздеген жаңа құжаттардың ғылыми айналымға енгізілуі ашаршылық тақырыбы әлі де терең зерттеуді талап ететіндігін дәлелдейді.

Біз осы зерттеуімізде соңғы жарияланған құжаттар жинақтарына сүйене отырып ашаршылыққа байланысты өз пікір-пайымдауымызды ортаға саламыз. 1917-1918 жылдары Түркістан аймағында болған ашаршылық жайында әлі де жаңа құжаттар іздестірілуде. Сондықтан мақалада 1921-1923 жылдардағы, 1931-1933 жылдардағы алапат ашаршылықтар туралы сөз қозғалады.

Кеңестік кезеңде ашаршылық тақырыбының жабық болуы трагедияға тікелей жауапты КОКП-ның басқарушы партия болып тұруына байланысты. Кеңестік жүйе қателіктерді, қайшылықтарды ешуақытта ашық айтпайтын. «Социалистік құрылыс өрге басып келеді. Ол әлемдік капитализмге өзінің ең озық қоғамдық құрылыс екендігін дәлелдеуде», - деген нарратив бірінші орынға қойылатын. Мұндай әділетті қоғамда халықтың аштан қырылуы болмайды, - деген қағидат ұсталынатын. Сондықтан кеңес халықтарына зұлмат әкелген қасіретті оқиғалар жасырылып, социалистік эксперименттер мен реформалар біржақты, позитивті жетістіктер тұрғысынан ғана бағаланатын.

1917-1991 жылдарды қамтитын кеңестік кезеңде Қазақстанда аса ауыр ашаршылық үш мәрте орын алды. Оның біріншісі 1917-1918 жылдарда Түркістан аймағын қамтып, 1 млн. жуық адамның өмірін алды. Екінші ауыр ашаршылық Батыс Қазақстанда 1921-1923 жылдары болып, тағы да 1 млн. астам адамды құрбан етті. Үшінші алапат ашаршылық бүткіл Қазақстанды жайлап, 1931-1933 жылдары 2,2-2,3 млн. астам адамды опат қылды.

Кеңестік саяси жүйенің асыра сілтеушілік, зорлық саясаты мен табиғи апаттар осы жылдарда қазақ этносына аса ауыр демографиялық соққы жасады. Әрине, бұл соққының негізгі себебі – қазақ халқының шаруашылық өмірімен мүлдем қауышпайтын, күшпен таңылған социалистік эксперименттер екендігі ақиқат. 1917-1933 жылдар аралығында қазақ халқы өз жерінде 6 млн. адамнан 2,5 млн. дейін азайып, азшылыққа айналды. 10 жылда қазақтар саны 50 % азайып кетті.

1921-1923 жылдардағы ашаршылықтың негізгі тригері азық-түлік салықтарының ауырлығы болды. 1921 жылғы РКП(б) ОК X съезінің азық-түлік салғыртын азық-түлік салығымен алмастыру туралы шешімі шыққанымен қазақ шаруалары салықтан босамады. Азық пен жем-шөп тапшылығына карамастан тек Жетісу облысында 1652645 пұт астық, 293040 пұт тары, 2876 пұт кептірілген жеміс, 77458 пұт тұқым, 520864 мал басы жинап алынған. Мұндай салықтық қысымды Қазақстанның барлық аймақтары басынан өткерді. Республиканың 5 губерниясы мен 1 уезіне ауыр аштық келді.

Аштық тек Қазақстанда ғана емес, Украина мен Ресейдің 35 губерниясында болып, 5 млн. астам адамның өмірін қиды (Қазақстандағы ашаршылық, 2021:11).

1920-1923 жылдарда ҚАКСР халық саны 4998838 адамнан (Статистико-экономический обзор, 1923:62), 3786910 адамға дейін азайған. 3 жылда халық саны 1151473 адамға кеміген (Қазақстан тарихы, 2010:638). 100-200 мыңдай адам босқын болған деп есептесек, аштан өлгендер саны 1 млн. адамға жетеді, - деп есептеуге болады. Әрине, Кеңес билігі қол қусырып қарап отырды деуге болмас. 1921 жылы 9 тамызда ВЦИК-тің «Барша ашыққандарға көмек комиссияларына үндеуі» жарияланды (Құжаттар жинағы, 2023:1-22).

ВЦИК төрағасы Калинин мен ВЦИК секретары Енукидзе қол қойған бұл құжатта Әлеуметтік қамсыздандыру наркоматына жан-жақты көмекті күшейтіп Наркомсобес аштық жайлаған губернияларда халыққа өз көмегін көрсетуге тиісті болды. Алайда, Кеңес билігінің Ресейдің орталық аймақтарында іске асырылған шаралары Қазақстанға жеткен жоқ. Жергілікті билік негізінен қолда бар ресурстарына иек артты. Аштық жайламаған губерниялардағы артық астық пен мал басы қиындық туған губерниялар үшін көмекке бағытталды.

Қазақстанда ашыққандарға көмек комиссиясын КазЦИК төрағасы С. Мендешев басқарды. Құрамына Әлеуметтік қамсыздандыру (Ә.Жангельдин), Азық-түлік (И.Шлейфер), Жер-су (В. Харламов) халкомдары кірді. 1921 жылы 6 қазанда ҚАКСР Кеңестерінің II съезінде «Аштықпен күрес туралы мәселе жөніндегі қарар қабылданды» (Резолюция и постановления, 1922:14-17). Құжатта ашаршылықтың басталуына 1921 жылғы шілде айында болған құрғақшылық, одан кейін шегірткенің қаптауы себеп болды делінеді. Астық толығымен күйіп кеткен. Сонымен қатар екі жыл бойын жұт болып мал қырылған. Үшінші себеп Кеңес Одағындағы соғыс коммунизм саясаты шаруалардың табысын түгелге жуық сыпырып алуы олардың еңбекке деген ынтасын азайтты. Егістік көлемі 1917 жылы 5840000 десятина болса, 1921 жылы 2098000 десятинаға дейін қысқарды. Осы мерзім ішінде мал басы 29700000-нан 6200000 дейін азайған. 4 жылда егіс алқабы 47 %, мал басы 83 % кеміп кеткен (ҚР ПА. 139-қ. 1-т. 252-іс. 129-п.).

Аштықтан әлсіреген адамдар түрлі індет ауруларына ұшырап, тағы да қырылды. Ресми деректерде 60 мыңға тарта адам ауырып, оның 32201 қайтыс болған (РФ МА. Р-1064-қ. 2-т. 123-іс. 204-а.п.).

1921 жылдың соңына таман Қазақстандағы аштыққа ұшырағандар саны 1558927 адамға жеткен (Қазақстан тарихы, 2010:185). Зұлмат аштық кезінде Орынбор, Ақтөбе, Орал, Бөкей, Қостанай губерниялары мен Адай уезі бойынша 841043 бала панасыз, аш-жалаңаш қараусыз ретінде тіркелген (Отчет Совета Труда и Обороны, 1921:30-31).

1921-1923 жылдарда болған ашаршылық Қазақстанда ғана емес, Ресейдің 30-дан астам губернияларын қамтыды. Самара, саратов, Қырым, Башқұртстан, Еділ бойында, Оңтүстік Украина, Орал өңірінде 33 млн. адам ашаршылыққа ұшырап, 5 млн. астам аштан өлді (Қазақстандағы ашаршылық, 2021:11). Сондықтан аштықпен күрес мәселесіне Кеңестік билік ерекше мән беруге мәжбүр болды.

Өкінішке орай қазақ даласына Кеңестік биліктің көмектері дер кезінде жетпеді. Қазақ байлары өздерінің шаруашылық потенциалын аштық жайлаған өңірлерге көмектесуге толыққанды жұмсауға мүмкіндігі болмады. Себебі жергілікті жерлердегі биліктің барлығы большевиктік кеңестерге өтті. Ал большевиктік партия қазақ халқын 1921-1923 жылдардағы ашаршылықтан құтқарудың кешенді шараларын іске асыруға қауқарсыз болды.

1921 жылы 18 маусымда Бүкілресейлік ашыққандарға көмек Орталық комитеті құрылып, оның төрағасы болып БОАК төрағасы М. Калинин тағайындалды. Осындай Ашыққандарға көмектесетін төтенше комиссия (АҚТК) ҚАКСР ОАК жанынан 1921 жылы 8 шілдеде құрылды. Оны КазЦИК төрағасы С.Мендешев басқарғанын айттық.

Ашаршылықпен күресте осы комиссияның айтарлықтай жұмыс жасағаны анық. Әлеуметтік қамсыздандыру органдары мен Азық-түлік халық комисиариаты 173 тамақтандыру пунктерін ұйымдастырды. 225466 аштықтан зардап шеккен балалар үшін 425 асхана ашылды. Американдық әкімшілдік көмек (АРА) 1922 жылы 25 қаңтардан бастап 66380 балаға тамақ беріп, 15 ақпаннан бастап 130000 баланы күн сайын тамақтандырды (ҚР ПА. 139-қ. 1-т. 252-іс. 129-131-пп.).

Өкінішке орай көмек шараларын ашаршылыққа ұшыраған халықтың басым көпшілігі көре алмады. Кеңестік күштеу саясаты қазақ шаруаларының оналуына қажетті мүмкіндіктер бермеді. Кеңестік билік халықты аяусыз қанауын тоқтатпады.

1923-1930 жылдарда Қазақстанда шаруалардың жағдайы тіршама түзеліп, ауыл шаруашылығының негізгі салалары өнімдерін көбейтті. Оған 1921 жылы РКП(б)-ның X съезінде қабылданған жаңа экономикалық саясат ықпал етті. Салық 70%-дан 30%-ға дейін азайтылды (Қазақстан тарихы. Энциклопедия, 2019:792). Соның нәтижесінде Қазақстанда 1925 жылы мал саны 1922 жылмен салыстырғанда 2 есе өсті (Қазақстан тарихы. Энциклопедия, 2019:794).

Алайда большевиктер партиясы елді жедел индустрияландыру мен ұжымдастыру саясатына бетбұрыс жасап, 1928 жылдан бастап байлар мен қонды шаруаларды кәмпелескелеуді қолға алды. 1928 жылы 9 тамызда ВКП(б)ОК «Ірі мал иелерінің шаруашылықтарын кәмпескелеу және жер аудару туралы» қаулысын қабылдады (Ашаршылық. Т.1, 2021:252-254). Ондағы мақсат – ірі байлардың елді кеңестендіруге бөгет болуынан құтылу, - деп есептелді. Осы шарадан қазақ шаруаларын аяусыз қанау қайтадан басталды. Байлар әлеуметтік тобының күйретілуі қазақ халқының дәстүрлі шаруашылық тәртіптерінің бұзылуына жол ашты. Кеңестік жер реформалары қазақ шаруаларын тығырыққа тіреді. Ұжымдастыруға ұшыраған азық-түлік іске аспай бүлінді, жем-шөпсіз мал қырылды. Осындай күшпен жүргізілген кеңестік саясат және табиғат қуаңшылығы 1931 жылдан бүткіл Қазақстанда қамтыған, қазақ тарихында болмаған аса ауыр ашаршылыққа алып келді. Кеңестік билік 1921-1923 жылдардағы ашаршылықтан сабақ алған жоқ. Кәмпелескелеуден қорыққан байлар малдарын сатып ақшаға айналдырды, туыстарының атына жазып бөліп берді. Мүмкіндігі барлар Қытайға т.б. елдерге малдарын өткізіп жіберуге тырысты. Малға қарап отырған қазақ ауылдары өздерінің экономикалық тірегінен айрылды.

Қазақстанда күштеп ұжымдастыру белең алғаннан бастап қазақ шаруаларының жағдайы нашарлай берді. Себебі, қазақ халқының басым көпшілігі ауылдық жерлерде тұратын. Жұрт үшін күнкөрістің негізгі көзі көшпелі экстенсивті мал шаруашылығы болды. Қазақ халқы XX ғасырдың 20-жылдарының аяқ шенінде урбанизациялану үдерісіне әлі қосылмады. Оңтүстік өңірдегі диханшылардың да жағдайы мәз болмады. КСРО индустриализациялау саясатына сәйкес шаруалардан барлық астық өнімдері тартып алынды. Мысалы, 1928 жылғы 7 қаңтардағы Сырдария губкомының астық дайындау мәселесі жөніндегі резолюциясында: «Қуаңшылық салдарынан астық бағасы жоғары... Мемкооперативтік астық дайындаушылар ішкі тұтыныстың өзіне өнім таба алмауда. Астық нарығындағы мемкооператившілердің белсенділігі нанды одан әрмен қымбаттатуда. Кедей шаруаларда тұқымдық бидай алуға мүмкіндік жоқ», деп көрсетіледі (ҚР ПА. 141-қ. 1-т. 1726-іс. 31-п.).

Құжаттан Қазақстандағы күштеп ұжымдастыру шаруалардың жағдайын мүлдем мүшкіл халге жеткізгенін нақты көреміз. Сырдария губерниясындағы шаруалардың асытығын, тұқымына дейін астық дайындаушы мемлекеттік кооперация белсенділері жинап әкеткен. Жұтқа қарсы беріледі деген 232000 көлеміндегі кредит берілмеген (ҚР ПА. 141-қ. 1-т. 1726-іс. 31-п.). Демек большевиктік билік өлкеде жұт болуы ықтимал екендігін жақсы білген. Соған қарамастан ОК астық дайындау туралы директивасы міндетті түрде орындалуы тиіс деп есептеген.

Ашаршылықты өз бастарынан өткізген адамдардың естеліктері оның қаншалықты ауыр болғандығын нақты дәлелдейді. Большевиктік реформалар адам өмірін соншалықты құнсыз етіп миллиондаған жандарды қырды, жазылмас қайғы салды. «Әулие-Ата өңіріндегі ашаршылық» көп томдық жинақта өлкетанушы Т.Байқұлов аштық трагедиясын білетін жүздеген қазақтардың естеліктерін жинастырып, 2020 жылы баспадан шығарған (Байқұлов, 2020:353-355) естеліктер жинағы Қазақстанды жайлаған 1931-1933 жылдардағы ашаршылықтың жан шошырлық трагедиялық картинасын аштыққа ұшыраған адамдар өмірі мысалында көрсетеді. Мысалы, Аман Данияров есімді еңбек ардагерінің естелігіне назар аударсақ. Ол 1931 жылы ел аштықтан қашып Арқа өңірінен оңтүстікке үдере көшкенде дүниеге келген. Анасы Аманды туа салысымен аштықтан көз жұмған. Әкесі оны 5 жыл бойы жалғыз биесінің сүтімен асырайды. Аман әкесі Даниярдан естіген қиыншылықтарды өз естелігінде қайталайды. 1929 жылы Арқа жерінде күштеп ұжымдастыру басталып, Даниярдың аз ғана малын белсенділер тартып алады. Арқадағы Сарысу өзені бойынан Шу арқылы Саудакент мекеніне тұрақтапты. Қаратауда да 1931-1932 жылдары колхоздастыру басталыпты. 1934 жылға дейін 49 колхоз құрылып, 1941 жылы оның 39 ғана қалған. 10 колхоздың халқына еш көмек болмай аштан қырылыпты. Тірілері босқын болып кеткен. Саудакент тұрғындары Қырғызстанға көшуге бел байлапты. Алайда алдарынан әскер шығып, Саудакентке кері айдағанда 700 отбасы аштықтан зарығып өледі (Байқұлов, 2020:353-355).

Астық дайындау, жиналған бидай, арпаны, сұлыны Орталыққа жіберу мәселелерін шешу туралы құжаттар аса қатал талаптар қоюымен ерекшеленді. БКП(б) ОК мен Совнарком қойған

міндеттерге сәйкес астық дайындау компаниясын іске асыруда заң органдарына ерекше миссия жүктелді. Прокуратура, сот, қылмыспен күрес аппараты аса маңызды мемлекеттік кампанияны қатаң бақылауда ұстауы керек болды. 1928 жылғы 11 қаңтардағы ҚАКСР Әділет халық комиссариатының «Астық дайындау кампаниясын өткізу туралы» (Ашаршылық. Т.1, 2021:25-27) құпия циркуляры жергілікті құқық қорғау органдарын халыққа қарсы репрессиялау күші ретінде қолданғандығын нақты дәлелдейді. Ауыл шаруашылығы салығын, қарызын, міндеттемелерін төлемеген шаруаларды аяусыз, жария түрде жазалау арқылы қысымды күшейту тапсырылды.

Дәнді дақылдар нашар өсетін аудандарда ет дайындау науқанын күшейту тапсырылды. Әрбір губернияда «губерниялық төтенше үштіктер» құрылды. Оған Губком басшысы, ГПУ бастығы мен Губсауда бастығы енгізілді. Мұндай үштіктер әрбір уезде құрылып, шаруалардың, орташалардың қолындағы астықты, етті басқа да азық-түлік өнімдерін салық, жинақ, төлемдер ретінде жинауға, күштеп тартып алуға кірісті. 1930 жылдарда осы үштіктер саяси қуғын-сүргін ұйымдастыруда негізгі органға айналды. Қазақстанның барлық аймақтарында дерлік өнеркәсіп және тұтыныс тауарларына зәрулік күшті болды. Темір заттар, киім, мата, шай, т.б. мүлдем тапшы болды.

Халықтың әр аймақта аштыққа ұшырай бастауы 1927 жылдан орын алды. Жаздағы қуаңшылық, мал азығының болмауы Жетісу губерниясының Жаркент уезінде аштыққа әкелген. Қытайдан әкелінуі тиіс 50 мың пұт бидай келмей қалған. Адамдар шошынып, ауру күшейіп, елдің біршама бөлігі Қытайға қашуда, - деп жазды БКП(б) ОК Жетісу Губкомының хатшысы Н.С. Манаев (Ашаршылық. Т.1, 2021:39).

Әр ауылдың экономикалық тірегі болып отырған байларды кәмпескелеу, орта шаруаларды 10 қой, 2 сиыр, 1 жылқы қалдыру, ортақ деген малды түгелдей тартып алу қазақ халқының дәстүрлі шаруашылық өмірін тас-талқан етті. Кеңестік бай-кулактарды тәркілеу саясаты қазақ жерінде қалыптасқан әлеуметтік жүйені де түбегейлі өзгертті. Кедей шаруалар, батрактар нанын тауып жейтін жұмыс берушілерінен айрылды. Қазақ халқын асырап отырған байлар табының жойылуы, ол атқарып отырған әлеуметтік-шаруашылық миссияны ауыстыратын жаңа топтың болмауы, Қазақстан бойынша әлеуметтік катастрофаны, яғни ашаршылықты жақындата түсті. Мыңғырған малы бар қазақ байлары өз халқын ашаршылықтан ұдайы арашалап қалып отыратын. Осындай ғасырлар бойы қалыптасқан әлеуметтік-этникалық тәртіптердің бұзылуы ашаршылыққа бастаушыға айналды. Қазақ жерінде болған табиғи жұттар халыққа мұншама ауыр қырғындар әкелмейтін. Мал қырылуы көп жағдайда адамдардың қырылуына ұласпайтын.

Бірақ та, Кеңестік билік байлар табының қазақ қоғамының шаруашылық және әлеуметтік құрылымындағы маңызын түсінгісі келмеді. Большевиктер партиясы ауыл экономикасын кедейлер, батрактар мен шаруалар көтеріп әкетіп, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етеді деп есептеді. Осы бағытты жүргізіп БКП(б) Қазақ өлкелік комитеті 1929 жылы 15 тамызда «Тәркілеуді басқарудың партиялық комиссиясын құру туралы» шешімін шығарды. Комиссияға ҚазОАК басшысы С.Ерназаров төрағалық ететін болды. Құрамына Исаев, Нұрмақов, Тоқтабаев, Волленберг, Алиев, Атрауов, Тимофеев, Богданов, Тоқжанов, Жандосов енгізілді (Ашаршылық. Т.1, 2021:257-258).

Байларды кәмпескелеу және жер аудару науқаны БКП(б) ОК арнайы қабылданған «Ірі мал иелерінің шаруашылықтарын тәркілеу және оларды жер аудару туралы» қаулысына сәйкес басталды (Ашаршылық. Т.1, 2021:352-354). Ірі байлармен қоса орта ауқаты бар шаруаларды да тәркілеуге жол берілді. Уездік, болыстық атқару комитетінің өкілдері көптеген шаруаларды тексеру барысында бұрынғы малдарын (сатылып кеткен, сойылған, өліп қалған) есепке кіргізіп, оларға бірнеше есе артық мал басын қосып жазып жіберу жалпылық сипат алды. Конфискация үдерісі осылайша Қазақстанның ауыл шаруашылығын күйретушіге айналды.

БКП(б) ОК Қазақстанның ауыл шаруашылығының дамуын қамтамасыз ету қазақ шаруаларын отырықшылыққа көшіруге байланысты деп есептеді. БКП(б)-ның XV съезінің КСРО-да ауыл шаруашылығын социалистік жаңарту міндеттеріне сәйкес қазақ халқын отырықшы ету шаралары басталды. Казкрайкомның 1929 жылғы 7 қарашадағы құпия «Қазақ тұрғындарын отырықшыландыру туралы» резолюциясы қабылданды. (Ашаршылық. Т.1, 2021:865-871). Онда жер шаруашылығына жарамды аудандардың өзінде қазақтар жартылай көшпелі, көшпелі артта қалған шаруашылық формаларын сақтауда. Мұның өзі ауыл шаруашылығын социалистік жаңартуға үлкен бөгет болуда, - делінген (Ашаршылық. Т.1, 2021:866).

Шаруалар бірігіп, үлкен колхоздар құруы керек. Отырықшы орыс шаруалары қазақтарға жерді игеру, дәнді дақылдар себебі, жинау әдіс-тәсілдерін үйретуі керек. Бұлай болуы қазақ-орыс

шаруаларын интернационалдық біріктіріп, бай-кулак элементтерге қарсы бір майданда күрес жүргізуіне әкеледі деп есептеді БКП(б) Қазкрайкомы хатшысы Ф.Голощекин.

Республика билігі халықтың астығын тартып жинап алды. Мысалы, Семейде 400 мың пұт бидай, 120 мың пұт ұн жиналған. Қаладағы барлық қоймалар толып кеткен. Алайда, орталық аймақтарға жіберу үшін вагондар берілмеген, - деп көрсетеді Семей Округтік комитеті хатшысы Фомин (РГАСПИ. 82-қ. 2-т. 660-іс. 93-95-пп.).

Алайда, жергілікті халыққа жиналған астықтан ештеңе берілмеген. Тыққан қорлары таусылған халық аштыққа, әділетсіздікке қарсы көтерілістер ұйымдастыра бастаған. Соның бірі Қостанай округінің Батпаққара ауданында 1929 жылы 3 қарашада басталған. Көтеріліске шыққан 400-500 шаруаның 50-де қару болған. Жергілікті билік тұтқындалып, партиялық-кеңестік мекемелердің барлық құжаттары өртелген. Кооперативтік ұйымдар, сот, милиция отырған жергілікті молданың үйі де өртелген. Көтеріліске шыққандар «Кеңес өкіметі жойылсын», «кәмпелескен байлардың малы, жері қайтарылып, өздері бұрынғы ауылына келсін», «коммунистер жойылсын», «мешіттер мен шіркеулер қалпына келтірілсін», - деген ұрандар көтерген.

Көтерілісшілер саяси талаптарды ұйымдастыру шараларымен үйлестіруді мақсат тұтқан. Олар Бармақов Омарды уақытша хан сайлап, әр әкімдік ауылдан 50 адамнан жинап, 1000 адамдық «сарбаз» әскери құрамасын жасақтауды жоспарлаған. Олар отрядты екіге бөліп, біріншісін Торғайға бағыттап, онда көтерілістің уақытша орталығын құрсақ дейді. Келесі бөлігі Наурызымды алып, Қостанайға беттейді. Көтерілісшілер орыс шаруаларымен одақтасуды ойластырады. Астық дайындауды тоқтатуды талап етеді. Орыс кулактары мен байлар Покровский жәрмеңкесінде және Семиозерное поселкесінде кездесулер өткізеді.

Көтерілісшілер Калинин өлтірілді, Сталин қашып кетті, кеңестік билік құлайды. Қазақстанды басқаруға Смағұл Садуақасов келеді. Ол қиын жағдайды түзетеді, - деген әңгімелерді халыққа таратты (Ашаршылық. Т.1, 2021:862-864).

Батпаққара көтерілісін 9 адам басқарды. Олардың Алашорда лидерлерінің бірі М.Дулатовпен байланысы болды. Көтерілісшілер қазақ халқының, дінінің аяққа тапталып, мешіттердің тартып алынуына наразы болды. Әрине, күш алып алған кеңестік билік көтерілісті басып, ұйымдастырушылар мен қатысушыларды аяусыз жазалады.

Кеңес үкіметінің күштеп ұжымдастыру саясатынан, алым-салықтан зығыр болған қазақ шаруалары республиканың көптеген аймақтарында ондаған осы тектес көтерілістер жасағаны белгілі. Қазақ жұрты байлардың мал-мүлкінен айрылуынан, астық, ет дайындау компанияларының үздіксіз жүргізілуінен қорқынышқа тап болды. Халық дәстүрлі шаруашылық және әлеуметтік тәртіптердің күйреуі жаппай ашаршылыққа әкеле жатқандығын түсініп, кеңестік реформаларға қарсылық көрсетумен болды.

1930-1931 жылдарда жүргізілген «жаппай ұжымдастыру» ауыл шаруашылығының күйреуін жалғастырды. Халық, әсіресе қазақ шаруалары апаттық жағдайға келді. Кеңес Одағын индустрияландыру саясаты қосымша қаржыны және азық-түлікті талап етті. Байлар мен кулактардан барлық мал-мүлік тәркіленді. Соның салдарынан Қазақстанда мал басы 1929-1930 жылдары 30-35% азайды (Ашаршылық. Т.2, 2021:4). Малмен күн көрген халықтың ашаршылыққа душар болары анық құбылысқа айналды. 1930 жылғы құжаттарда «азық жетіспеушілігі», «көшкіндер», «аштық ахуалы», «ашыққандар», «ісінген халық», «аштықтан қашқандар» сынды ашаршылық құбылысына қатысты терминдер қолданылды. «Көшпенді және жартылай көшпенді халықты отырықшыландыру» туралы баяндамада БКП(б) Қазкрайкомы қазақтарды отырықшы халық жасау кеңес үкіметінің Қазақстандағы ұлттық саясатының ірі жеңісі ретінде бағаланды. Ол феодалдық, рулық байланыстарды жойып, ауылдағы байлардың ықпалына соққы беретін, қазақ еңбекшілерінің мәдени деңгейін көтеретін құбылыс, - делінді (Ашаршылық. Т.2, 2021:7-12).

1931 жылға қарай ашаршылық бүткіл Қазақстанды жайлады. Кәмпескелеу туралы заңға сәйкес көшпелі аймақтарда 400 бас малы барлар, жартылай көшпелі жерлерде 300 бас, отырықшы аудандарда 150 бас малы барлар кәмпескеленді. Әр отбасына көшпелі аудандарда 25 бас мал, жартылай көшпеліде 15 бас, отырықшыларда 11 бас мал ғана қалдырылды (История Казахской ССР, 1967:265-267). 615 шаруашылықтар кәмпескеленіп, 145 мың мал мен құрал-жабдықтар 877 колхоз бен 24491 шаруашылықтарға таратылды (ҚР ПА. 141-қ. 1-т. 2404-іс. 24-п.). Ұжымдастыруды орталық партия органдарынан келген уәкілдер қатаң қадағалады. Шаруалардың қамбаларындағы астық, мал жиналып, индустрияландыру орталықтарына жөнелтілді. Азық қорынан айрылған қазақ шаруаларын қатаң табиғат апаттары қоса қысымға алды. Осы екі фактор Қазақстанда жаппай ашаршылыққа

алып келді. БКП(б) ОК Саяси бюросы қабылдаған 1932 жылғы 17 қаңтардағы «Ауыл шаруашылығы және Қазақстандағы мал шаруашылығы туралы» қаулысында ұжымдастыруда асығыстық орын алды делінгенімен, қазақ халқының ашаршылыққа ұшырауы туралы бір сөз айтылмаған. Нәубет тек қашқан қазақтар Қытайға, Ресейге жосылды. Мысалы, Батыс Сібір өлкесінің бір ғана Славгород ауданына 10000-нан астам аш қазақтар Павлодар өңірінен келген. Милиция Славгород қаласында күніне 2-3 қазақтың денесін жинап отырған (Ашаршылық. Т.3, 2021:77-78).

Казкрайком басшысы Ф. Голощекин жүргізген «қазақ ауылдарын кеңестендіру» саясаты, үнемі қысымды күшейте түскен нан жинау компаниялары, шаруа қожалықтарын жаппай ұжымдастыру, ауыл мен деревня халқының азық-түлігін индустриализация мүддесі үшін тартып алу қазақ халқын аса ауыр ашаршылыққа алып келді. 1916 жылғы 6 млн. қазақтан 1933 жылы 2,4 млн. адамы қалды. 1931-1933 жылдардағы аштық құрбандары шамамен 2,2-2,3 млн. адам деп есептеліп отыр (Қазақстан. Ұлттық энциклопедия, 1998:582).

Кеңестік кезеңде болған ашаршылық қасіретін зерттеу барысында келетін ой – осыншама халықтың жазықсыз, бейбіт өмір жағдайында мерт болуы. Ең төменгі бағалаудың өзінде 3 мәрте болған ашаршылықтан қырылған қазақтың жалпы саны 3,3 млн. адамнан астам. Қазақ этносы өзінің тең жартысынан айрылды. Оның демографиялық потенциалы күрт төмен түсті. 1917 жылы қазақтар 6 млн. болса, өзбектер 2 млн. болатын. Қазір қазақтар 14 млн., өзбектер 30 млн. адам. Демек, кеңестік кезеңдегі ашаршылықтар болмағанда қазақ этносының қазіргі саны ең кем дегенде 40 млн. адам болар еді.

Қорытынды. Ашаршылықтың басты себебі әкімшілік-әміршілдік тәсілмен жүргізілген кеңестік экономикалық реформалар. Олар қазақ халқының дәстүрлі өмір сүру мәдениетін күйретіп, шаруашылығының тас-талқанын шығарды. Жаңа социалистік ауыл өмірін ұйымдастыру формалары артел, кооператив, колхоздар бірден жұмыс істеп кеткен жоқ. Көшпенді, экстенсивті мал шаруашылығын бір мезетте алмастырып әкететін социалистік шаруашылық әдісі мен формалары болмады. Міне, осы аралықта малынан, астығынан, жерінен айрылған қазақ шаруалары жаппай аштықтан қырылды. Социализм құрылысының қазақ этносына жасаған ең ауыр қастандығы осы жаппай ұйымдастыру саясатының асыра сілтеуші болды. Жартылай отырықшы қазақтар да осы кепті киді. Голощекиндік билік қазақ халқының тарихи тәжірибесімен, өмір салтымен, шаруашылықты ұйымдастыру формаларымен мүлдем есептеспеді.

Кеңестік билік өз қателіктерінен сабақ алған жоқ. Соның кесірінен қысқа ғана тарихи кезеңде Қазақстанда 3 мәрте ауыр ашаршылық орын алды. Оның үстіне XX ғасырдың 30-жылдарында саяси қуғын-сүргін науқаны басталды. Тап жаулары ретінде байлармен қоса интеллигенция өкілдері жазаланды. Ашаршылықты айтқан, айыптағандар, Компартияны сынағандар атылды, қуғындалды. Қазақ халқы ауыр демографиялық соққымен қоса, ауыр рухани соққыға душар болды. Қазақ ұлтының санасына социалистік тоталитарлық жүйе жазылмайтын қорқынышты, үрейді салып сетті. Бұлай болуын қазақ этносы өз тарихында басынан кешірген ең ауыр трагедия болды деп бағалаймыз.

Дереккөздер

ҚР ПА – Қазақстан Республикасының Президент архиві

РФ МА – Ресей Федерациясының Мемлекеттік архиві

РМЭСТА – Ресей мемлекеттік әлеуметтік-саяси тарихының архиві

Әдебиеттер

Ашаршылық. Т.1, 2021 – Ашаршылық. Голод. 1928–1934: Документальная хроника. Сб. док. Т. 1. 1928–1929. Алматы: Атамұра, 2021. 920 с.

Ашаршылық. Т.2, 2021 – Ашаршылық. Голод. 1928–1934: Документальная хроника. Сб. док. Т. 2. 1930–1931. Алматы: Атамұра, 2021. 1240 с.

Ашаршылық. Т.3, 2021 – Ашаршылық. Голод. 1928-1934: Документальная хроника. Сб. док. Т. 3. Алматы: Атамұра, 2021. 1028 с.

Байқұлов, 2020 – Байқұлов Т. Әулие-Ата өңіріндегі ашаршылық. Көп томдық жинақ. 2-т. Алматы: «Базарбаева» ЖК, 2020. 672 б.

История Казахской ССР, 1977 – История Казахской ССР с древнейших времен до наших дней. В 5-ти томах. Т. 4. Алма-Ата: Наука, 1977. 840 с.

История Казахской ССР, 1967 – История Казахской ССР. Эпоха социализма. Алма-Ата: Наука, 1967. 840 с.

Қазақстан тарихы, 2010 – Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). 5 томдық. 4-том. – Алматы: Атамұра, 2010. 752 б.

Қазақстан тарихы. Энциклопедия, 2019 – Қазақстан тарихы. Энциклопедия. 1-том. Алматы: Литера-М, 2019. 848 б.

Қазақстан. Ұлттық энциклопедия, 1998 – Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. 10 томдық. 1-т. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1998. 720 б.

Қазақстандағы ашаршылық, 2021 – Қазақстандағы ашаршылық. Голод в Казахстане. 1921-1923: Сборник документов и материалов. Т. 1. Сост. Шилдебай С. И др. – Алматы: Болашақ, 2021. 652 б.

Отчет Совета Труда и Обороны, 1921 – Отчет Совета Труда и Обороны Киргизской Советской Социалистической Республики за апрель-сентябрь 1922 г. Экономическое издание СТО и Госплана КССР. Оренбург: Тип. Губсовнархоза №7. 1921. 60 с.

Резолюция и постановления, 1922 – Резолюция и постановления II съезда Советов КССР. 4-10 октября 1921 г. Оренбург: Киргосиздат, 1922. 26 с.

Статистико-экономический обзор, 1923 – Статистико-экономический обзор Киргизской Советской Социалистической Республики. Оренбург: ЦСУ КССР, 1923. 2330 с.

Тоқаев, 2021 – Тоқаев Қ.К. Тәуелсіздік бәрінен қымбат // Егемен Қазақстан. 2021. 5 қаңтар. 2 б.

Құжаттар жинағы, 2023 – XX ғасырдың 20-шы жылдарының басындағы Қазақстандағы ашаршылық және оның салдарлары. – Голод в Казахстане в начале 20 годов XX века и его последствия: Архив құжаттары мен материалдар жинағы. Алматы: Мадияр, 2023. 504 с.

Sources

KR PA – Қазақстан Respublikasynың Prezident arhivi [Archive of the president of the Republic of Kazakhstan]

RF MA – Resej Federacijasyның Memlekettik arhivi [State Archive of the Russian Federation]

RMƏSTA – Resej memlekettik әleumettik-sajasi tarihyның arhivi [Russian state archive of socio-political history]

References

Asharshylyq. T.1. 2021 – Asharshylyq. Golod [Famine]. 1928-1934: Dokumental'naya hronika. Sb. dok. T. 1. 1928-1929. Алматы: Atamura, 2021. 920 p. Надо исправить везде

Asharshylyq. T.2. 2021 – Asharshylyq. Golod [Famine]. 1928-1934: Dokumental'naya hronika. Sb. dok. T. 2. 1930-1931. Алматы: Atamura, 2021. 1240 p.

Asharshylyq. T.3. 2021 – Asharshylyq. Golod [Famine]. 1928-1934: Dokumental'naya hronika. Sb. dok. T. 3. Алматы: Atamura, 2021. 1028 p.

Bajqulov, 2020 – Bajqulov T. Aulie-Ata onirindegi asharslylyq [Famine in Aulie-Ata region]. Kop tomdyq zhinaq. 2-t. Алматы: «Bazarbaeva» ZhK, 2020. 672 p.

Istoriya Kazahskoj SSR, 1977 – Istoriya Kazahskoj SSR s drevnejshih vremen do nashih dnei [The history of the Kazakh SSR from ancient times to the present day]. V 5-ti tomah. T. 4. Alma-Ata: Nauka, 1977. 840 p.

Istoriya Kazahskoj SSR, 1967 – Istoriya Kazahskoj SSR. Epoha socializma [The history of the Kazakh SSR. The Era of Socialism]. Alma-Ata: Nauka, 1967. 840 p.

Qazaqstan tarihy, 2010 – Qazaqstan tarihy (kone zamannan buginge dejin) [History of Kazakhstan (from ancient times to the present)]. 5 tomdyq. 4-tom. Алматы: Atamura, 2010. 752 p.

Qazaqstan tarihy, 2019 – Qazaqstan tarihy. Enciklopediya [History of Kazakhstan. Encyclopedia]. 1-tom. Алматы: Litera-M, 2019. 848 p.

Qazaqstan. Ulttyq enciklopediya, 1998 – Qazaqstan. Ulttyq enciklopediya [History of Kazakhstan. National Encyclopedia]. 10 tomdyq. 1-t. Алматы: Qazaq enciklopediyasy, 1998. 720 p.

Qazaqstandagy asharslylyq, 2021 – Qazaqstandagy asharslylyq. Golod v Kazahstane [Famine in Kazakhstan]. 1921-1923: Sbornik dokumentov i materialov. T. 1. Sost. Shildebay S. I dr. Алматы: Bolashaq, 2021. 652 p.

Otchet Soveta Truda i Oborony, 1921 – Otchet Soveta Truda i Oborony Kirgizskoj Sovetskoj Socialisticheskoy Respubliki za aprel'-sentyabr' 1922 g. [Report of the Council of Labor and Defense of the Kirghiz Soviet Socialist Republic for April-September 1922 g.]. Ekonomicheskoe izdanie SТО i Gosplana KSSR. Оренбург: Тип. Губсовнархоза №7. 1921. 60 p.

Rezolyuciya i postanovleniya, 1922 – Rezolyuciya i postanovleniya II s"ezda Sovetov KSSR [Resolution and resolutions of the II Congress of Soviets of the KSSR]. 4–10 oktyabrya 1921 g. Оренбург: Kirgosizdat, 1922. 26 p.

Statistiko-ekonomicheskij obzor, 1923 – Statistiko-ekonomicheskij obzor Kirgizskoj Sovetskoj Socialisticheskoy Respubliki [Статистико-экономический обзор Киргизской Советской Социалистической Республики]. Оренбург: CSU KSSR, 1923. 2330 p.

Toqaeв, 2021 – Toqaeв Q.K. Tauelsizdik barinen qymbat [Independence is more precious than anything] // Egeмен Qazaqstan. 2021. 5 қаңтар. 2 p.

Quzhattary zhinaqy, 2023 – XX gasyrdyn 20-shy zhyldarynyn basyndagy Qazaqstandagy asharslylyq zhane onyn saldarlary = Golod v Kazahstane v nachale 20 godov XX veka i ego posledstviya: Arhiv quzhattary men materialdar zhinaqy [Famine in Kazakhstan in the early 20s of the XX century and its consequences: a collection of archival documents and materials]. Алматы: Madiyar, 2023. 504 p.

МАЗМҰНЫ/ СОДЕРЖАНИЕ/ CONTENT
ОТАН ТАРИХЫ. 2025. Т. 28. № 1

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Кабульдинов З.Е.

ОБОСТРЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ КАЗАХОВ В УСЛОВИЯХ МАССОВОЙ
КРЕСТЬЯНСКОЙ КОЛОНИЗАЦИИ В НАЧАЛЕ XX века.....5

Балтабаева К.Н., Аблажей Н.Н.

ДЕЛА ПЕРЕБЕЖЧИКОВ И РЕПАТРИАНТОВ ИЗ СИНЬЦЗЯНА
1940–1950-х гг. КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ДИАСПОРЫ.....18

Борбасов С.М., Мурзаходжаев Қ.М., Женис Ж.Ж.

КЕҢЕСТІК КЕЗЕНДЕГІ АШАРШЫЛЫҚ – ҚАЗАҚ ТАРИХЫНДАҒЫ
ЕҢ АУЫР ТРАГЕДИЯ.....29

Асанова С.А., Конкабаева А.Н.

СОВЕТСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ИЗМЕНЕНИЯ
СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА КАЗАХСКОЙ ЖЕНЩИНЫ.....41

Kasymbekova M.A., Zhenis Zh.Zh., Zhumatay S.

SOME ISSUES RELATED TO THE HISTORY OF THE EMERGENCE
OF THE SUFI ORDER IN CENTRAL ASIA.....52

Aitenov Zh.K., Sailaubayeva N.E., Baishov B.B.

PEASANT COLONIZATION OF THE REGION AND ITS REFLECTION
IN TOPONYMY OF PAVLODAR REGION.....63

Муканова Г.К.

ПЕРВАННЫЙ НАМАЗ. ИСТОРИЯ РЕПРЕССИЙ МУЛЛ, ИШАНОВ, ХАЗРЕТОВ
И КАЗИЕВ В РАМКАХ «МАЛОГО ОКТЯБРЯ» В КАЗАХСТАНЕ (1920 – 1950 гг.).....76

Сулейменова А.Т.

ҚАЗАҚСТАНДА 1930 жж. ЖҮРГІЗІЛГЕН ОТЫРЫҚШЫЛАНДЫРУ
НАУҚАНЫ – КІШІ ҚАЗАН РЕВОЛЮЦИЯСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ТРАГЕДИЯСЫ.....91

Омарова Г.А., Уалтаева А.С., Маргулан А.С.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ И СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ ГОРОДА АЛМАТЫ
В 1854-1939 гг.105

Абдукадыров Н.М., Кобесова А.С.

ОСМАН БИЛІГІНІҢ ТҮРКІСТАНДЫҚ ҚАЖЫЛАРҒА ҰСТАНҒАН САЯСАТЫ
(XIX ғ. аяғы – XX ғ. басы).....124

Тұрлыбай Б.С., Кенжебаев Ғ.Қ.

«ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІНДЕ ОҚУ-АҒАРТУ МӘСЕЛЕСІНІҢ КӨТЕРІЛУІ.....139

Черниенко Д.А., Абенова Г.А.

КАЗАХСКО-РУССКОЕ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ
В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ Х.А. АРГЫНБАЕВА.....152

Мурзаходжаев Қ. М., Әпендиев Т.Ә., Қуанбай О.Б.

ҚАЗАҚСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР
(ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРДАҒЫ МӘЛІМЕТТЕР БОЙЫНША
ӨЗАРА САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ).....165

Bazarbayev K., Amirbek A., Kelesh M.

TURKEY IN THE ATATURK ERA IN SOVIET PUBLICATIONS
(BY «PRAVDA» AND «IZVESTIA» NEWSPAPERS).....177

Бисенова Г.А., Отепова Г.Е., Болдыков Ж.Б.

XX ҒАСЫРДЫҢ 40-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҮНДІСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚ КӨШІНІҢ
ТАРИХЫ (ҮНДІСТАН ҰЛТТЫҚ АРХИВ ҚҰЖАТТАРЫ НЕГІЗІНДЕ).....186

Оралова А.А., Қара Ә.

ҚАЗАҚ-ОРЫС БАЙЛАНЫСТАРЫНДАҒЫ ҚОЖАБЕРГЕН БАТЫР.....200

Каримов М.К., Рахметуллин Е.Е., Даутова А.Ф.

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ XX ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ШИРЕГІНДЕГІ
САЯСИ ӨЗГЕРІСТЕР КЕЗЕҢІНДЕ.....212

Қапбаров Г.Ш., Шашаев Ә.К., Орынбасаров Г.Ж.

БІЛІМ БЕРУДЕГІ КӨШІ-ҚОН ҰТҚЫРЛЫҒЫ: КАДР ЖӘНЕ ЕҢБЕК МИГРАЦИЯСЫНЫҢ
РЕТТЕЛУІНІҢ ШЕШІМІ.....225

АРХЕОЛОГИЯ. ЭТНОГРАФИЯ / ARCHEOLOGY. ETHNOGRAPHY

Ахантаева Ә.

ЖЕТІСУ Өңірі қазақтарының дәстүрлі егіншілігі.....240

Сиздинов Б.С., Амантуров М.Қ., Жетібаев К.М.

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ СЫҒАНАҚ ҚАЛАСЫНАН ТАБЫЛҒАН МАЙШАМДАР.....251

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.